

ברית עולם - לעם עולם

ראש הישיבה, הרב שבתי סכתו שליט"א

ברית שמים וארץ

למרגלות הר סיני נחתם הסכם כריתת ברית בין ה' ובין עמו ישראל, כפי שמתואר בפרשת משפטים (שמות כד, ז-ח):

"וַיִּקַּח (משה) סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנוֹ הָעָם וַיֹּאמְרוּ: כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע.

וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרֹק עַל הָעָם. וַיֹּאמֶר: הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה".

הברית הזאת, בין ה' ובין ישראל, היא שיא הבריתות אשר נכרתו בין ה' ובין עולמו. בזכות הבריתות האלו העולם קיים ואיננו חרב. את הסוד הזה, גילו לנו חכמי ישראל.

הכל מתמקד בשני הפסוקים הבאים בספר ירמיהו:

"כֹּה אָמַר ה': אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמֵם וּלְיָלֵהּ, חֻקֹּת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׁמַתִּי. גַּם זָרַע יַעֲקֹב וְדוֹד עֲבָדֵי אֲמָאִס מִקַּחַת מִזְרְעוֹ מְשָׁלִים אֶל זָרַע אֲבָרָהֶם יִשְׁחַק וַיַּעֲקֹב..."
(ירמיהו לג, כה-כו).

פשטות כוונת לשון הכתוב היא זו. ה' מודיע כי התחייבותו למלכות בית דוד ולכהונת שבט לוי היא מוחלטת ובלתי ניתנת לערעור, בדיוק כפי שחוקי הטבע הם מוחלטים. בלשון הַמְשָׁל הַנְּבוּאִי זה ייאמר כך: ביום שתופר הברית עם חוקות שמים וארץ, תופר גם הברית עם מלכות בית דוד וכהונת שבט לוי.

חכמי ישראל הבלו את הפסוק הראשון בלבד, והתוצאה המתקבלת תהיה: "אם לא בְרִיתִי יוֹמֵם וּלְיָלֵהּ - חֻקֹּת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׁמַתִּי". כלומר: אלמלא הברית שה' כרת... - העולם לא היה מתקיים.

לאיזו ברית מתכוונים חז"ל? את התשובה מספק רבי אמי במסכת מגילה (לא):
 "אמר רבי אמי: אלמלא מעמדות (קרבנות, המחייבים את בעליהם לעמוד על ידם בשעת הקרבנות), לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר 'אם לא בריתי... חקות שמים וארץ לא שמתיו'".

לא ברור לנו, מנין לרבי אמי שה' כרת ברית לקרבנות?

מלבד זאת, חז"ל מוסיפים עוד שתי בריתות, שבלעדיהן העולם לא היה מתקיים, והן: ברית המילה וברית התורה:

(1) "גדולה מילה, שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר 'אם לא בריתי...' (נדרים לא):".

(2) "אמר רבי אלעזר: גדולה תורה, שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ. שנאמר 'אם לא בריתי... חקות שמים וארץ לא שמתיו' (נדרים לב):".

בסך הכל מוזכרות כאן שלוש בריתות מכריעות: (1) ברית הקרבן. (2) ברית המילה. (3) ברית התורה.

מלבד השאלה ששאלנו על מקורה של ברית הקרבנות, נשאלת שאלה נוספת והיא: מה ראו חז"ל לשנות את פשט לשון הכתוב על ידי קטיעת הפסיקה לשנים?

ברית הקרבן

נפתח במקורה של ברית הקרבן ובסגולתה כמגן על העולם מהתמוטטות.

מיד אחרי המבול, מודיע ה' לנח על כריתת ברית. כל ברית היא הסכם דו צידי, אשר מטבע הדברים מכיל התחייבות משני הצדדים. במסגרת הברית, ה' מצידו, מתחייב שלא יהיה עוד מבול שישחית את העולם.

הנה הכתוב אומר: "ויאמר אֱ-לֹהִים אֶל נֹחַ וְאֶל בְּנָיו אֲתוּ לְאָמֹר. וְאָנֹכִי הִנְנִי מְקִים (כורת) אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת זִרְעֵכֶם אֲחַרְיְכֶם... וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ" (בראשית ט, ט-יא).

ה' מתחייב, כאמור, שלא להביא מבול על הארץ. מה נח מתחייב במקביל?

נח מתחייב בשבע מצוות שזכרו לפני כן, ששיאן היא מצוות "פרו ורבו". "ואתם פרו ורבו ורצו רבץו בארץ ורבו בה" (בראשית ט, ז). המצווה הזאת כוללת בתוכה את כל שבע מצוות בני נח. דהיינו, לא לרצוח ולא לגזול ולא לקטוע אבר מן החי ולנהוג על פי חוק ומשפט.

כיצד היא כוללת את שבע המצוות?

העיקרון הוא, להיות שותפים בבניינו הנכון והתקין של העולם, כולל סדרי חברה ויחסי אנוש. זהו תורף שבע מצוות בני נח. ה' מצידו מבטיח שלא להרוס את העולם, בכל מקרה.

אך כאן נכונה לנו הפתעה. ה' כורת ברית גם עם החיה, הבהמה והעוף: "וַאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם... וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בְּעוֹף הַבְּהֵמָה..." (שם, פסוק ט).

האם ניתן לתאר ברית בין ה' ובין בעלי חיים, שאינם ברי דעה? נחזור כמה פסוקים אחורה (סוף פרק ח). מיד אחרי יציאתו של נח מן התבה, בונה הוא מזבח לה' ומקריב עליו קרבן מן הבהמה ומן העוף הטהורים. "וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה', וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ" (שם פסוק כ).

כיצד ה' מגיב?

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבֹ, לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם, כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רָע מִנְּעֻרָיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי" (בראשית ח, כא).

מכאן אנו למדים, כי הקרבנות שהאדם מקריב מבעלי החיים הטהורים, הם הערבון שהעולם לא יושמד. במילים אחרות: האדם הוא הכורת ברית עם ה'. אך היות שמדובר כאן בהקרבת קרבנות מבעלי חיים, נחשב הדבר כאילו ה' כרת ברית עם בעלי החיים.

נתמקד בכוונת הפסוק הזה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבֹ, לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם, כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רָע מִנְּעֻרָיו". מדוע נתקלה האדמה? התשובה היא, בעבור האדם! כך בדיוק אמר ה' לאדם הראשון "אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוֹרְךָ..." (בראשית ג, יז). כלומר, היות ותכלית העולם הוא האדם, והאדם הזה חטא ונגזרה עליו כליה, מה טעם יש כעת לאדמה שנבראה למענו?

אך אם בכל זאת מתגבר האדם על עצמו ונהפך לצדיק בשנותיו הבוגרות, תחזור האדמה לקיומה הראשון. כך גם המין האנושי. ניקח את המין האנושי כולו לאורך כל ההיסטוריה. אמנם הדורות הראשונים חטאו, אך הם נחשבים כימי הנעורים של האנושות לגבי ימיה הבוגרים והמשכיותם.

על פי זה אומר ה': לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם שיצרו רע מנעוריו, או בעבור האנושות שקילקלה בשנות נעוריה. זאת, מפני שבהמשך אני רואה שהוא הולך ומתקן את עצמו, וגם האנושות משתכללת.

הנה ההוכחה. בדור המבול נאמר "וְכָל יֶצֶר מַחְשָׁבַת לְבוֹ (כל יצירת מחשבותיו) רק רע כֹּל הַיּוֹם" (בראשית ו, ה). לא כן דורו של נח, המכיר טובה לה' על הצלתו ומקריב קרבן מנדבת לבו.

וזה עוד לא הכל:

עתיד לקום צדיק בשם אברהם שיקדש שם שמים, ועתיד לקום עם קדוש בשם עם ישראל, שיקדש את שם ה'. למענם "לא אסף... לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי" (בראשית ח, כא).

מה כתוב בהמשך? "עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ".

כלומר, ה' מתחייב שהיום והלילה, הקיץ והחורף וכל חוקי הטבע יישמרו לנצח נצחים ולא יחזור העולם לתוהו ובוהו. זוהי הברית שאליה רמו הכתוב שצוטט בראש המאמר: "אם לא בריתי יומם ולילה, חקות שמים וארץ לא שמתי" (ירמיהו לג, כה).

כלומר, אני כרתי ברית עם נח ועם בניו שלא אביא מבול שישבש את סדרי העולם וחוקיו, כולל סדרי היום והלילה. כל זאת, בזכות הקרבנות שהקריב נח. זה הקשר היסודי בין הברית לבין הקרבן.

ברית אברהם

הברית עם נח ובניו משתכללת לקומה שנייה, והיא ברית המילה שנכרתה עם אברהם אבינו. ה' משכלל את התחייבותו ואת התקשרותו עם אברהם אבינו, ומצווה עליו ברית מילה: "וְהִקְמֹתִי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ... לְהַיּוֹת לְךָ לֹא-לְהָיִים..." (בראשית יז, ז).

ה' מחזק את התחייבותו הראשונה שלא להחריב את העולם ומוסיף עליה. התוספת כוללת הבטחה להוציא מחלציו של אברהם עם גדול שיירש את ארץ ישראל וה' יהיה לו לא-להים (לאברהם ולזרעו).

גם זה, אפוא, נכלל בפסוק המקורי "אם לא בריתי יומם ולילה, חקות שמים וארץ לא שמתי".

מכאן לקומה השלישית.

ברית עם

לפני יציאתו ממצרים נימול עם ישראל כאיש אחד, וכעת הוא מתכוונן לברית גבוהה ועמוקה יותר. הברית הזו היא ברית התורה בהר סיני, בין ה' ובין אומה שלמה, ולא רק ברית עם אדם יחיד. זו הברית הנזכרת בפרשת "משפטים", ואשר בה פתחנו את המאמר. "וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה דָם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (שמות כד, ח).

הקומה השלישית הזאת היא המשך חיזוק ההתחייבות הראשונה לנח, וגם היא כלולה בפסוק המפורסם, שנוכיר אותו שוב: "אם לא בריתי יומם ולילה, חקות שמים וארץ לא שמתי".

ולענין השאלה ששאלנו בפתחת המאמר.

חז"ל העמיקו במשמעות שני הפסוקים בירמיהו, שתמציתן היא זו: עם ישראל יחזור לארצו, ייבנה בה, ייבנה המקדש ויופיע משיח בן דוד. הכהנים יחזרו לשרת בקודש. זו הבטחה שתתקיים ולא תופר, כשם שלא תופר ברית חוקי הטבע.

הברית הזאת נכרתה בשלושה שלבים: קרבן, מילה, תורה. בכדי להבליט את שלוש הבריתות, התמקדו חז"ל בפסוק הראשון והפכו אותו למוקד.

אותות

לכל אחת משלושת הבריתות שהזכרו לעיל הוצמד סימן ואות. תפקיד האות הוא לשמר את הברית ההדדית לעולם.

מצדו של הקב"ה, נבחרה **הקשת** בשמים שתהיה לאות ברית, שהעולם לא ייחרב שנית. "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ זֹאת אֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר הִקְמַתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ" (בראשית ט, יז).

מצדו של האדם נבחרו שלש אותות.

1) לברית בין ה' ובין עם ישראל נבחרה **השבת** לסימן אות לעולם - "וְאֵתָהּ דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִךְ אֵת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקִדְשְׁכֶם... וְשִׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת הַשַּׁבָּת... בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹת הוּא לְעֵלְמָם..." (שמות לא, יג-יז).

2) לברית בין ה' ובין כל יחיד ויחיד מורע אברהם יצחק ויעקב, נבחרה ברית **המילה** - "וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עֲרֻלְתְּכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז, יא).

3) לברית בין ה' ובין כל אדם מבני נח, שהיא ברית הקרבן, הוצמד המלח - "וְכָל קָרְבַּן מִנְחֹתֶיךָ בַּמֶּלֶח תִּמְלֹחַ וְלֹא תִשְׁבֵּית מִלֶּחַ בְּרִית אֶל־לֹהֶיךָ מֵעַל מִנְחֹתֶיךָ עַל כָּל קָרְבַּנְךָ תִּקְרִיב מִלֶּחַ" (ויקרא ב, יג).

בקשר למלח שנבחר לסימן הברית ראוי לציין, כי ברוב המקומות בתורה ובנביאים מוזכר המלח כסימן לכיליון וחוסר צמיחה וגידול:

על סדום וחברותיה נאמר: "גִּפְרִית וּמֶלֶח שָׂרְפָה כָּל אֶרֶצָה, לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח וְלֹא יֵעָלֶה בָּהּ כָּל עֵשֶׂב, כְּמִהְפַּכַת סֹדֶם וְעִמְרָה... " (דברים ט, כב). זו הסיבה שאשתו של לוט נהפכה לנציב מלח. היא הביטה מאחריה אל סדום, ובכך יצרה קשר עין ולב עם עיר החטאים שנהפכה למלח. גזר הדין הנורא הזה פגע גם בה והיא נהפכה למלח.

בספר ירמיהו נאמר: "אֶרֶץ מִלְחָה וְלֹא תִשָּׁב" (ירמיהו יז, ו).

המלח המפוזר על הקרבן בא להזכיר, שבלעדי הקרבנות אין ברית והעולם יהיה ללא קיום, בדיוק כמו מלח.

משחרב בית המקדש הפכה התפילה לביטוי מקביל לקרבן, בבחינת "וּנְשַׁלְמָה פָּרִים שְׁפָתֵינוּ" (הושע יד, ג).